

KUR'ÂN'A GÖRE HAKKA ve BÂTILA DÂVETTEKİ METOTLARIN AHLÂKÎ ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Kadir POLATER*

ÖZET

İnsanlar, tarih boyunca iki zıt dâvetle karşı karşıya kalmışlardır. Bu dâvetlerden biri hakka, diğeri ise bâtıla yapılan dâvettir. Hak ve bâtil var oldukça bu dâvetler de var olmaya devam edecektir. Allah, peygamberleri ve gönderdiği kitaplar aracılığı ile insanları hakka dâvet etmektedir. Bu dâvet, müminlerin de üzerine düşen en önemli görevlerdendir. Şeytan ise, kendisine tâbi olanlar aracılığı ile bâtıla dâvet eder.

İslâm, vahye dayanan tüm hak dâvetlerin genel adı olmuştur. Daha önceki peygamberlerin kendi toplumlarına yaptıkları bu dâvetler, Hz. Muhammed (sav.)'den itibâren tüm insanlığa yönelik evrensel bir mâhiyet kazanmıştır.

Hakka ve bâtıla yapılan dâvetlerin, bir takım temel özellikler taşıdıkları ve bunların geçmişten günümüze kadar değişmedikleri anlaşılmaktadır. Çağımızdaki zararlı ve sapık akımların yaptıkları propagandalar, bâtıla yapılan dâvetler olarak da ifade edilebilir. Bâtıla yapılan dâvetlerin yoğunluk kazandığı çağımızda, hakka dâvet yolundaki çabalar büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Hak, Bâtil, Dâvet, Propaganda, Kur'ân.

* Atatürk Üniversitesi Erzurum İlahiyat Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

The Calls To Just and Evil According To Qur'ân -Their Moral Characteristics-

The human was confronten two contrary calls throughout the history. One of them is the call to just and another is to evil. As long as just and evil exist, these calls will exist. God calls to just by means of the prophets and the books that He sent. This call is one of the most important duties on muslims, as well. As for satan, it calls to evil by means of his dependents

İslam became the name of all the calls to just that rest on revelation of God (vahy). The call to just that other prophets made for their societies has been made for all humanity since Muhammed (sav.). So his call is of an universal.

It is understood that the calls to just and evil have certain characteristics and they have not changed since the past. The calls to evil can be assessed as propagandas of harmfull and perverted movements at our age. The calls to just is the most important at our age in which the calls to evil intensively have been made.

Key words: *Just, Evil, Call, Propaganda, Qur'ân.*

Giriş

İnsanlar, tarih boyunca iki zıt dâvete muhatap olmuşlardır. Bu dâvetlerden biri hakka, diğeri ise bâtıla yapılan dâvettir. Tarih boyunca tebliğ edilmiş olan tüm semavî dinler, hakka yapılan birer dâvet olup İslâm da, bu dâvet zincirinin en son halkasıdır. Şüphesiz, hakka dâvetin mâhiyeti konusunda bilgi edinmenin ilk ve temel kaynağı Kur'ân'dır. Kur'ân'ın bu açıdan incelenmesi, bâtıla yapılan dâvetlerin de temel ve değişmez özelliklerini kavrama konusunda bizlere yol gösterecektir.

Bâtil var oldukça, ona yapılan dâvetler de var olacaktır. Hakka dâvetin, müminler üzerine düşen önemli bir görev olması, İslâm bilginlerini hakka dâvetin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiği konusunda çok etraflı bir şekilde durmaya sevk etmiştir. Biz burada hakka ve bâtıla dâvet konusunu genel olarak ele aldıktan sonra, bu iki zıt dâvet türünün izledikleri yolların ahlâkîliğini âyetler ışığında belirlemeye ve bundan hareketle Kur'ân'ın insanlığa yönelik mesajına dikkat çekmeye çalışacağız.

Hakka ve bâtıla yapılan dâvetlerin mahiyetlerinin daha da iyi anlaşılması için önce, Kur'ân'da hak ve bâtıla neyin kastedildiği üzerinde durmada yarar görmekteyiz. *Hak*, Arapça'da; *bâtılın zıddı*,¹ *sabit*, *gerekli (vâcip)* ve *pay* anlamlarına gelir.² Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), bu kelimenin temel anlamının *muvafakat ve mutabakat/uygunluk* olduğunu söyler ve bu uygunluğu hikmete uygunluk olarak açıklar.³ Beydâvî (ö. 685/1286) ise *hak* kelimesini şu şekilde açıklar: *Hak*, inkârı mümkün olmayacak şekilde sâbit olan demektir; bu da, *a'yân-ı sâbiteyi*,⁴ isabetli fiilleri ve doğru sözleri kapsar.⁵ Ebülbekâ (ö.1094/1683) da bu kelimeyi, vâkıya/realiteye mutâbık olan hüküm ve bu tür bir hükme mutabık olan dinler ve yollar şeklinde açıklamaktadır.⁶

Vahye ve akl-ı selîme mutabık olan fiilerin, sözlerin ve inançların hak olmasına karşılık, başta şirk ve inkâr⁷ olmak üzere, hevâ (bencilik, öfke, şehvet, gibi insan ruhundaki kötü duygular) ve zandan⁸ kaynaklanan, aklın ve vahyin reddettiği her tür inanç, söz ve fiil, "bâtıl" kavramı içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bâtil, hakkın zıddıdır.⁹

Hak kelimesi, bazı âyetlerde tek başına zikredilmiş olmakla birlikte,¹⁰ bazı âyetlerde, bâtil kelimesi ile bir arada zikredilmektedir.¹¹ Âyetlerin bazılarında, *hak* kelimesi ile -konumuz bağlamında -farklı kavramların ifade edilmiş olduğu da görülür. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: *Allah*, *Kur'ân*, *İslâm*, *tevhid*.¹² *Hak* kelimesi bazı âyetlerde, İslâm anlamına gelen¹³ (*dînü'l-hak/hak din*)¹⁴ ifadesi içinde geçmektedir.

1 İsfahânî,, Râgıb, **Mu'cemu Mufredâti Elfâzi'l- Kur'ân**, (tahkik: Nedim Maraşlı), Beyrut, tsz, s. 48.

2 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mekrem, **Lisânu'l- Arab**, Beyrut, tsz, X, 49.

3 İsfahânî, s. 124.

4 *Ayn-ı sâbite* (çoğulu: *a'yân-ı sâbite*) hakikat, mahiyet, zât anlamına gelir. Eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, zâhir olan varlıkların Allah ilmindeki mahiyetleri, gizli hakikatleri demektir. (Geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, **A'yân-ı Sâbite**, DİA, İstanbul, 1991, IV, 198-199.

5 Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, **Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil**, İstanbul, tsz, I, 45.

6 Ebülbakâ, Eyyüb b. Mûsa el-Huseynî el-Kefevî, **el-Kulliyât, Mu'cemün Fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l- Lugaviyye**, Beyrut, 1993/1413, s. 391.

7 Lokmân, 31/13.

8 Nisâ, 4/157; En'âm, 6/116, 148; Necm, 53/23, 28.

9 İsfahânî, s. 48.

10 Meselâ bkz. Bakara, 2/26, 42, 119, 144; A'râf, 7/159; Yûnus, 10/108.

11 Meselâ bkz. Bakara, 2/42; Enfâl, 8/8; Ra'd, 13/17; İsrâ, 17/81; Lokmân, 31/30; Gâfir, 40/5.

12 Mukâtil b. Süleyman, **el-Vucûh ve'n-Nazâir**, (hazırlayan: Ali Özek), İstanbul, 1993, s. 73-74.

13 Beydâvî, II, 413.

14 Tevbe, 9/29, 33; Fetih, 48/28; Saf, 61/9.

Hak din ise, Allah tarafından gönderilen dindir.¹⁵

A. Dâvet (Da'vet) Kelimesi

1. Da'vet Kelimesinin Sözlük Anlamı

Dâvet (*da'vet*) kelimesi, *deâ-yed'û-duâen* ve *da'ven* fiiline âit bir mastar (*binâ-i merra*) ve isimdir. Sözü geçen fiil; *seslenmek (nidâ etmek)*, *yardım istemek*, *ibâdet etmek*, *isimlendirmek*, *sormak*, (*ilâ harf-i cerri ile*) *bir kimseyi sevk etmek ve kendi maksadına teşvik etmek*¹⁶ anlamlarına gelir. Bu fiilin ism-i faili olan *dâî* (çoğulu: *duât*) kelimesi ise çağırın anlamındadır.¹⁷

Sözü geçen fiilden türeyen *ed-diâye* kelimesi ise, *dâ'vet* anlamına gelmekte olup¹⁸ bu kelimeye Kur'ân'da rastlanmaz. Ancak bu kelime, Resûlullah (sav.)'ın Bizans İmparatoru Herakliyüs'e yazdığı mektuptaki şu ifadede yer almıştır: "*Ed'ûke bi-diâyeti'l-İslâm*" (*Sana İslâm'ın dâvetiyle dâvette bulunuyorum*).¹⁹ Modern Arapça'da ise *ed-diâye* kelimesi, Batı dillerine âit *propaganda* teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır.²⁰

Propaganda (*diâye*)'nin terim anlamı ise; bir öğreti, bir düşünce, inanç ve benzerlerini başkalarına tanıtmak, benimsetmek amacını güden ve bunu söz, yazı ve diğer araçlarla gerçekleştiren eylemdir.²¹ Modern Arapça'da *ed-diâye* kelimesi, propaganda kelimesinin yerine kullanılmakla birlikte, sözlükteki asıl anlamlarına bakıldığında, *ed-diâye* ve *propaganda* arasında fark olduğu görülür: Arapça'da *ed-diâye* kelimesi, çağrı/dâvet anlamına gelirken, Batı dillerinde *propaganda*, *yayma*, *yaymak*; *neşretme*, *neşretmek* anlamına gelmektedir.²²

¹⁵ Yûnus, 10/108; Kehf, 18/29.

¹⁶ İsfahânî, s. 171-172; İbn Manzûr, XIV, 257-259.

¹⁷ İbn Manzûr; XIV, 257.

¹⁸ İbnü'l-Esir, Mecdüddîn Ebu's-Saâdât el-Mubârek Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Kahire, tsz, II, 120; İbn Manzûr, XIV, 257.

¹⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1413/1992, Bed'ü'l-Vahy, 6; Tefsiru Surati Âli İmrân, 4; Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Muslim)*, İstanbul, 1413/1992, Cihâd, 74; İbn Hanbel, Ahmed, *Musned*, İstanbul, 1413/1992, 1/263.

²⁰ İlyas, Anton İlyas-İlyas, Edward, *Kâmûsü'l-Asrî*, Beyrut, 1974, s. 575.

²¹ Meydan Larousse, İstanbul, 1972, X, 340.

²² Danişmend, İsmail Hamî, *Fransızca-Türkçe Büyük Dil Kılavuzu*, İstanbul, tsz, II, 1114; *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İstanbul, 1974, 773.

2. Da'vet Kelimesinin Kur'ân'daki Kullanımı

Kur'ân'da *deâ-yed'û* fiili ve bu fiilin türevleri çok sayıda âyette bulunmaktadır. Bu kelimeler bazı âyetlerde; *sormak*,²³ *isimlendirmek*,²⁴ *birine ve bir şeye çağrı yapmak*²⁵ şeklinde sözlük anlamlarıyla, bazı âyetlerde de, *ibadet etmek* ve *yakarmak (dua etmek)*²⁶ *hakka ve bâtıla dâvet etmek* şeklinde kavramsal anlamlarda kullanılmışlardır. Birkaç âyette de, bu kelimelerin, hem *hakka ve bâtıla dâvet etmek* ve *hem de, yakarmak* anlamlarını birlikte içerdikleri görülmektedir. *Deâ-yed'û* fiili ve bu fiilin türevleri, formlarına göre, *hakka ve bâtıla çağrı yapmak* anlamında Kur'ân'da şu şekillerde kullanılmışlardır:

a. Kur'ân'da, *deâ-yed'û* fiilinin, şu ifadeler içinde hakka dâvet bağlamında kullanıldıklarını görmekteyiz: *Allah'a dâvet*,²⁷ *Allah yoluna dâvet*,²⁸ *İslâm'a dâvet*,²⁹ *iman'a dâvet*,³⁰ *hidâyet (el-hüdâ)'e dâvet*,³¹ *secdeye dâvet*,³² *hayra dâvet*,³³ *hayat verecek şeylere dâvet*,³⁴ *cennete dâvet*,³⁵ cennet anlamına gelen³⁶ *dârüs'-selâm (esenlik yurdu)'a dâvet*,³⁷ *kurtuluşa dâvet*,³⁸ *mağfirete dâvet*,³⁹ *Allah'ın Kitabına dâvet*.⁴⁰ Bu ifadelerden, *Allah yoluna dâvetin* anlamı İslâm'a dâvettir.⁴¹ *Hidâyete dâvetle* kastedilen de yine, İslâm'a dâvettir.⁴² Hakka dâvet bağlamında iki âyette *Allah ve peygamberine dâvet*,⁴³ birlikte kullanılmıştır.

²³ Bakara, 2/61, 68, 69, 70.

²⁴ Nûr, 24/63; Ahzâb, 33/5.

²⁵ İsrâ, 17/71; Muhammed, 47/35; Fetih, 48/16; Alak, 96/18;

²⁶ Meselâ bkz. Bakara, 2/186; Âlu İmrân, 3/38; Yûnus, 10/12; A'râf, 7/37, 194, 197.

²⁷ Yûsuf, 12/108; Hac, 22/67; Gâfir, 40/12; Fussilet, 41/33.

²⁸ Nahl, 16/125.

²⁹ Saf, 61/7.

³⁰ Gâfir, 40/10.

³¹ En'âm, 6/71; A'râf, 7/193, 198; Kehf, 17/57.

³² Kalem, 68/43.

³³ Âlu İmrân, 3/104.

³⁴ Enfâl, 8/24.

³⁵ Bakara, 2/221.

³⁶ Beydâvî, 433.

³⁷ Yûnus, 10/25.

³⁸ Gâfir, 40/41.

³⁹ İbrâhîm, 14/10.

⁴⁰ Âlu-İmrân, 3/23.

⁴¹ Beydâvî, I, 561.

⁴² Beydâvî, I, 371; II, 16.

⁴³ Nûr, 24/48, 51.

Sözü geçen fiil, şu âyetlerde de hakka çağrı için kullanılmıştır: “Nuh dedi ki: *Rabbim! Doğrusu ben milletimi gece gündüz dâvet ettim (deavtu)*”,⁴⁴ “Ey Muhammed! Bizi çağırdığın şey (*mimmâ ted’ûnâ ileyh*)’e karşı kalplerimiz kapalıdır”,⁴⁵ “Ey Muhammed! müşrikleri çağırdığın şey (*mâ ted’ûhum ileyh*) onlara ağır gelmektedir”.⁴⁶ Yine inkârcıların, peygamberlerin dâvetleri hakkında, “Bizi çağırdığınız şey (*mimmâ ted’ûnenâ ileyh*)’den derin bir şüphe içindeyiz”⁴⁷ dediklerini bildiren âyette de sözü geçen fiil, hakka dâvet anlamında kullanılmıştır.

Deâ-yed’û fiilinin, bazı âyetlerde batıla dâvet anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ, mahşerde şeytanın kendisine tâbi olanlara, “Ben sadece sizi (*inkâra*) dâvet ettim (*deavtükum*), siz de buna hemen uydunuz”⁴⁸ şeklinde cevap vereceğini haber veren âyette, Firavun’un kavminden olup da imanını saklayan bir müminin⁴⁹ kavmine, “(...) Siz beni ateşe çağırıyorsunuz (*ted’ünenî*). Siz beni, Allah’ı inkâr etmeye ve hiç tanımadığım nesnelere ona ortak koşmaya dâvet ediyorsunuz (*ted’ünenî* (...)) Hiç şüphe yoktur ki, sizin beni dâvet ettiğiniz şey (*ted’ünenî ileyh*)’in dünyada da âhirette de hiçbir ibadete dâvete yetkileri yoktur”⁵⁰ demesini haber veren âyetlerde ve Hz Yûsuf’un, kendisine zina ile ilgili yapılan dâvete karşı, “Ey Rabbim! Bana zindan, bunların beni dâvet ettiklerinden (*mimmâ ted’ünenî ileyh*) daha sevimidir”⁵¹ şeklinde Allah’a yakarışını bildiren âyette sözü geçen fiil, bâtıla çağrı anlamında kullanılmıştır.

b. *Ed-Da’vet*: Bu kelime iki âyette *Allaha yakarış*,⁵² bir âyette mahşere yapılan çağrı⁵³ ve şu âyette de hakka dâvet anlamında kullanılmıştır: “Ey Muhammed! İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. O günde zalimler, ‘Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar süre ver de senin dâvetine (*da’vetek*) dâvetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım’ derler”.⁵⁴

⁴⁴ Nûh, 71/6.

⁴⁵ Fussilet, 41/5,

⁴⁶ Şûrâ, 42/13.

⁴⁷ İbrâhîm, 14/9.

⁴⁸ İbrâhîm, 14/22.

⁴⁹ Gâfir, 40/28.

⁵⁰ Gâfir, 40/41-43.

⁵¹ Yûsuf, 12/33.

⁵² Bakara, 2/186; Yûnus, 10/89.

⁵³ Rûm, 30/25.

⁵⁴ İbrâhîm, 14/44.

Ra'd, 13/14'te, "lehu da'vetü'l-hak" ifadesindeki da'vet kelimesine müfessirlerce yakarış ve ibadet (dua) anlamı verilmiştir.⁵⁵ Bu taktirde âyetin anlamı şu olur: "Gerçek dua, O'na yapılan duadır". Elmalılı, bu ifadedeki da'vet kelimesine diğer müfessirler gibi ibadet ve yakarış anlamı vermekle birlikte, bu kelimeye çağrı/dâvet anlamı da vererek sözü geçen ifadeyi "Hak dâveti ancak onundur" şeklinde de terceme etmiş ve şu tefsiri yapmıştır: "Hakka dâvet, yani, insanları hak mabuda, hak dine dâvet, O'na yapılan dâvettir. Allah'tan başkasına yapılan dâvetler ve propagandaların ise hepsi bâtıldır".⁵⁶

Da'vet kelimesinin, şu âyette de, hem yakarış ve hem ibadete dâvet anlamlarını içerdiği⁵⁷ görülmektedir: "Lâ cereme enne mâ ted'ünenî ileyhi leysa lehü da'vetun fi'd-dünyâ ve lâ fi'l-âhirah".⁵⁸ Bu âyetteki da'vet kelimesinin, çağrı yapmak anlamında ele alınması durumunda, bu âyetle şu anlam kastedilmiş olur: "Şüphesiz, sizin beni dâvet ettiğiniz şeyin (ted'ünenî ileyh) dünyada da âhirette de ibadete çağrı (da'vet) yapmaya asla yetkisi yoktur". Bu kelimenin dua/yakarış anlamında ele alınması durumunda ise bu âyetle kastedilen anlam şu olur: "Sizin beni dâvet ettiğiniz şey (ted'ünenî ileyh), dünyada da âhirette de kendilerine ibadet edenlerin dua (da'vet)' sına icabet edemezler".⁵⁹

c. Ed-Duâ: Bu kelime, nidâ/çağrı,⁶⁰ Allah'a⁶¹ ve bâtil mâbudlara yakarış (duâ)⁶² ve hakka çağrı anlamlarında kullanılmıştır. Duâ kelimesi şu âyetlerde hakka dâvet anlamdadır: "(Nûh) Benim dâvetim (duâî) sadece onların kaçmalarını artırdı",⁶³ "De ki: Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum. Fakat sağır olanlar, uyarıldıkları zaman bu çağrı (ed-duâ)' yı duymazlar"⁶⁴

⁵⁵ Meselâ bkz. Beydâvî, I, 504; Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kurâni'l-Kerim*, Kâhire, IX, 197; Âlûsî, XIII, 123.

⁵⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1970, IV, 2968.

⁵⁷ Beydâvî, II, 341-342.

⁵⁸ Gâfir, 40/43.

⁵⁹ Bu anlamlarla ilgili geniş açıklamalar için bkz. Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihüddin Mustafa el-Kocevî, *Hâşiyetu Şeyhzâde Alâ Tefsiri'l-Kadi el-Beydâvî*, İstanbul, 1415/ 1995 IV, 140-141.

⁶⁰ Bakara, 2/171; Nûr, 24/63.

⁶¹ Meselâ bkz. Âlu İmrân, 3/38; İbrâhîm, 14/39, 40; Meryem, 19/48.

⁶² Ra'd, 13/14; Gâfir, 40/50; Fâtır, 35/14; Ahkaf, 46/5.

⁶³ Nûh, 71/6.

⁶⁴ Enbiya, 21/45. *Ed-Duâ* kelimesinin hakka dâvet anlamında kullandığı diğer âyetler için bkz. Enbiyâ, 21/45; Neml, 27/80; Rûm, 30/52.

d. *Ed-Dâî*: Bu kelime, Kur'ân'da üç yerde de *hakka dâvette bulunan* kimse anlamında kullanılmıştır. *Ed-dâî* kelimesinin *hakka dâvet eden* anlamı ifade ettiği âyetlerden biri şudur: “*Ey kavmimiz! Allah'a davet eden (dâiya'l-lâh)'e uyun*”.⁶⁵

3. Ku'rân'da Hakka Dâvet Anlamındaki Diğer İfadeler

a. Nidâ Etmek

Arapça'da *nâdâ-yünâdî* fiili, *deâ-yed'û* fiiliyle anlam yakınlığı olan bir fiil olup *birine seslenmek*,⁶⁶ (*ilâ ve lâm harf-i cerrîyle*) *birini bir şeye teşvik*⁶⁷ anlamlarına gelir. Bu fiilin, ismi-fâili olan *münâdî* kelimesi şu âyette, hakka dâvet anlamında kullanılmıştır: “*Ey Rabbimiz! Doğrusu biz, 'Rabbimize iman edin!' diye imâna çağrıda bulunan (yünâdî li'l-îmân) bir dâvetçi (münâdiyen)'yi işittik, hemen iman ettik*”.⁶⁸ Râgıb İsfahânî, bu âyetteki *münâdî* kelimesi ile ilgili şu tefsiri yapmaktadır. “*Münâdî* kelimesi ile akla, Allah'a iman etmenin gerekli olduğuna gösteren delillere, Allah katından indirilmiş olan kitap ve peygambere işaret edilmiştir”.⁶⁹

b. Tebliğ Etmek

Tebliğ kelimesi Arap dilinde, *ulaşmak* anlamına gelen *belâga-yeblügu-nûlûğan ve belâğan* fiilinin *tef'îl* veznindeki masdarı olup *ulaştırmak* anlamına gelmektedir.⁷⁰ Tebliğin dinî anlamı ise, insanlara Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve yüklediği yükümlülükler (teklifler)'i bildirmektir.⁷¹ Kur'ân'da *tebliğ* kelimesinin sadece fiil formu kullanılmıştır.⁷² Yine, *belâğ* kelimesi bir isim olup Kur'ân'da *tebliğ* anlamına⁷³ gelmektedir. Tebliğ, hakka dâvette insanların bilgilendirilmesi aşamasıdır.

c. Nasihat Etmek

Nasîhat, *nasaha-yensahu* fiilinin mastardır. Aynı fiilin, *nush nash*, *nasâhet*, *nîsâhet*, şeklinde masarları da mevcuttur. Kelimenin temel anlamı, saf (halis)

⁶⁵ Ahkâf, 46/31; *Ed-Dâî* kelimesinin *hakka dâvet eden kimse* anlamında kullanıldığı diğer âyetler için bkz. Ahzâb, 33/46; Ahkâf, 46/32.

⁶⁶ İbn Manzûr, XV, 315.

⁶⁷ İsfahânî, s. 508; Beydâvî, I, 196.

⁶⁸ Âlu İmrân, 3/193.

⁶⁹ İsfahânî, s. 508

⁷⁰ İsfahânî, s. 58; İbn Manzûr, VIII, 419;

⁷¹ Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, tsz, XIII, 151.

⁷² Mesela bkz. Mâide, 5/67; A'râf, 7/63, 68; Ahkâf, 46/23.

⁷³ İsfahânî, s. 58. Bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımı için meselâ bkz. Âlu İmrân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; Nahl, 16/35, 82, Nûr, 24/54.

olmaktır.⁷⁴ Râgıb el-İsfahânî *nasîhatı* şöyle tarif eder: Kişinin yararına olacak fiil ve sözü araştırmaktır.⁷⁵ *Nasîhât* kelimesinin bir anlamı da, kötülükten arınmış olan saf bir niyetle kişiye, kendisinde maslahat/yarar olan işi tanıtmaktır.⁷⁶

Râzî (ö. 606/1209), nasihatle tebliğ arasındaki şu nüansı belirterek nasihatın, tebliğe göre daha özel bir anlama sahip olduğuna işaret eder: “Risâleti tebliğ, insanlara Allah'ın emirlerini ve yüklediği mükellefiyetleri bildirmek; nasihat ise, insanları itaate teşvik etmek, onları günahlardan sakındırmak ve bu konuda en iyi şekilde gayret sarf etmektir”.⁷⁷ O halde nasihat, hakka dâvetin her türlü art niyetten uzak ve ciddî bir çaba olduğuna dikkat çeken bir kavramdır.

Nasaha fiili ve türevleri Kur'ân'da farklı anlam ve alanlarda kullanılmış olmakla birlikte,⁷⁸ genellikle hakka dâvet amacıyla *öğüt vermek* anlamında kullanılmıştır.⁷⁹ Bazı âyetlerde, peygamberlerin insanları hakka davet ederken, tebliğde buldukları ve ardından da nasihat ettikleri ifade edilmektedir.⁸⁰

d. Vaaz Etmek

Vaaz (*va'z*) kelimesi, *vaaza-yaizu* filine âit bir mastardır. Aynı fiilin *izaten* şeklinde diğer bir mastarı daha vardır. *Va'z*, bir şeyin sonuçları hakkında uyarıda bulunmak demektir. *Mev'iza*, kelimesi ise *va'z* kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. *Va'z*; insana, kalbini mükafat ve ceza ile yumuşatmak suretiyle hatırlatmada bulunmak şeklinde de tarif edilir.⁸¹ Râgıb da, *va'z* ve *mev'iza* kelimelerini korkutmaya yakın yasaklama olarak tarif eder. Bir tarife göre de, *va'z* insana, onun kalbini yumuşatacak bir hayır yoluyla hatırlatma anlamına gelmektedir.⁸² Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, vaaz hakka dâvetle ilgili bir metottur.

⁷⁴ İbn Manzûr, II, 615.

⁷⁵ İsfahânî, s. 515.

⁷⁶ Râzî, XIV, 151; Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Maânî Fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, Beyrut, tsz, VIII, 152. Benzer bir diğer tanım için bkz. Âlûsî, XII, 45.

⁷⁷ Râzî, XIV, 151.

⁷⁸ Bkz. Tevbe, 9/91 (Allah ve Resûlüne ihlasla bağlılık anlamında); Tahrim, 66/8; Yûsuf, 12/11; Kasas, 18/12, 20. (Dünyevî konuda birinin hayrını araştırmak anlamında); A'râf, 7/21 (İblis'in Hz. Adem ve Havva'yı kandırmak amacıyla kendinden öğüt veren olarak bahsetmesi).

⁷⁹ İlgili âyetler için bkz. A'râf, 7/62, 79, 93; Hüd, 11/34.

⁸⁰ A'râf, 7/62, 68, 79, 93.

⁸¹ İbn Manzûr, IX, 466.

⁸² İsfahânî, s. 564.

e. İnzâr (Uyarıda Bulunmak) ve Tebşîr (Müjdelemek)

Kur'ân'daki *inzâr* ve *tebşîr* kavramları, hakka davette izlenen metotları ifade eden kavramlardır. *İnzâr* kelimesi, *if'âl* vezninden olan *enzera-yünziru* fiilinin masdarı olup sözlükte *korkutmak* ve *sakındırmak*,⁸³ *korkulacak bir şeyi haber vermek* anlamlarına gelir.⁸⁴ *İnzârın* dindeki anlamı ise, insanları günahlardan sakındırmak amacıyla onları Allah'ın azabıyla korkutmaktır.⁸⁵ *Nüzr*, *nüzür* ve *nezîr* kelimeleri birer isim olup *korkutma* anlamına gelmektedir. *Münzir* kelimesi ise, *enzera* fiilinin ism-i fâili olup *uyaran kimse* anlamındadır. Dilcilerin yaptıkları açıklamalara göre, *nezîr* ve *nüzür* kelimeleri, isim olmaları ve *korkutma* anlamına gelmeleri dışında, farklı bir anlam ve kelime yapısına daha sahip bulunmaktadır. Buna göre, *nezîr* kelimesi, *münzir* (*uyaran*) anlamına da gelen tekil bir sıfat-ı müşebbehe, *nüzür* kelimesi de *nezîr* (*uyaran*) kelimesinin çoğulu olan ve *uyaranlar* anlamına gelen bir kelimedir.⁸⁶

Kur'ân'da *enzera-yünziru* fiili⁸⁷ ile birlikte, *inzâr*, *nezîr*, *nüzür*, *münzir* ve *nüzr* kelimelerinin kullanıldıklarını görmekteyiz. *Nezîr* kelimesi ile, peygamberlerin⁸⁸ ve Kur'ân'ın⁸⁹ uyarıcı olduklarını belirtilirken, *münzir* kelimesiyle de yine peygamberlerin uyarıcılık vasfı⁹⁰ belirtilmektedir. Bir âyette ise, *münzir* kelimesi, çoğul olarak (*münzirîn*), Hz. Muhammedin dâvetini kavimlerine bildiren cinler hakkında kullanılmıştır.⁹¹ *Nüzür* kelimesi, bazı âyetlerde⁹² sadece *inzâr* (*uyarı*) anlamına⁹³ gelmekle birlikte, bazı âyetlerde⁹⁴ hem *inzâr* (*uyarı*) ve hem de *nezîr* (*uyaran*) kelimesinin çoğulu (*uyaranlar*) şeklinde iki anlamı birlikte içermektedir.⁹⁵

⁸³ İbn Manzûr, V, 201-202; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1412/1991, II, 198.

⁸⁴ İsfahânî, s. 508.

⁸⁵ Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil Fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut, 1397/1977, I, 155.

⁸⁶ İbn Manzûr, V, 201-202; Fîrûzâbâdî, II, 198.

⁸⁷ A'râf, 7/2; Enbiyâ, 21/45; Ahkâf, 46/12, 21.

⁸⁸ Meselâ bkz. Hûd, 11/2, 12, 25; Kasas, 28/46; Fâtır, 35/23, 24, 37, 42.

⁸⁹ Fussilet, 41/4.

⁹⁰ Meselâ bkz. Ra'd, 13/7; Sâd, 38/4, 65; Kâf, 50/2; Nâziât, 79/45.

⁹¹ Ahkâf, 46/29.

⁹² Kamer, 54/16, 18, 21, 36.

⁹³ Beydâvî, II, 447.

⁹⁴ Mesela, Necm, 53/56; Kamer, 54/5, 23, 33.

⁹⁵ Beydâvî, II, 443, 445, 447.

Peygamberlerin inzârlarında yer alan dünya ve âhiret boyutlarındaki azap ve musibet tehditleri, Allah tarafından yapılan tehditlerdir. Peygamberler ise, insanları hakka dâvet ederlerken, bu ilahî tehditleri haber vermekle görevlendirilmiş⁹⁶ olup bu konuda vahye⁹⁷ ve geçmişteki isyankâr toplumların başlarına gelen olaylara⁹⁸ dayanmışlardır.

Tebşîr kelimesi, *if'âl* veznine âit *beşşara-yübeşşiru* fiilinin mastarı⁹⁹ olup *sevindirici bir şeyi haber vermek*¹⁰⁰ anlamına gelmektedir. *Beşşara* fiili ve türevleri, Kur'ân'da dünyevî bir nimeti haber vermek anlamından başka,¹⁰¹ iman edenlere uhrevî bir nimeti haber vererek onları itaate teşvik etmek¹⁰² ve İslâm'ı henüz kabul etmemiş insanları da ebedî kurtuluş ve nimetlerle müjdeleyerek onları hakka dâvet etmek¹⁰³ maksadıyla da kullanılmıştır. *Beşîr* ve *mübeşşir* kelimeleri, hakka dâvet etmek gayesiyle gönderilmiş olan peygamberlerin¹⁰⁴ ve Kur'ân'ın¹⁰⁵ müjdeleyici vasfı olarak Kur'ân'da yer almaktadır. Bazı âyetlerde *nezîr* kelimesi, *beşîr*¹⁰⁶ ve *mübeşşir*¹⁰⁷ kelimesi ile birlikte; bazı âyetlerde de, *münzir* kelimesi, *mübeşşir* kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.¹⁰⁸

İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise *tebşîr* kelimesi ve âit olduğu fiilin hayır ve şer olan bir şeyi haber vermek anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁰⁹ Nitekim bu fiilin, bazı âyetlerde, kâfirlerin ve münafıkların cehennem azabı ile uyarılmaları (*inzâr*) anlamında kullanılmış¹¹⁰ olduğu da görülmektedir. Ancak bazı âyetlerde azabın haber verilmesi maksadıyla bu fiilin kullanılmış olması, bu fiilde şer bir şeyi vermek anlamı bulunmasından değil, kâfirleri ve münafıkları aşağılamak amacı taşıyan¹¹¹

⁹⁶ Meselâ bkz. İbrâhîm, 14/44; Şuarâ, 26/214; Nûh, 71/1; Müddessir, 74/2.

⁹⁷ Enbiyâ 41/15.

⁹⁸ Meselâ bkz. Hûd, 11/89-90; Hac, 22/46; Ankebût, 29/36-38 Fussilet, 41/13.

⁹⁹ İbn Manzûr, IV, 60-61.

¹⁰⁰ İsfahânî, s. 45, 508.

¹⁰¹ Hûd, 11/71; Yûsuf, 12/96; Hicr, 15/53, 54; Saffât 37/ 101.

¹⁰² Meselâ bkz. Bakara, 2/25, 155, 223; Yûnus, 10/2, 87.

¹⁰³ Meselâ bkz. Mâide, 5/19; Hûd, 11/2; Fussilet, 41/4.

¹⁰⁴ Meselâ bkz. Bakara, 2/119, 213; İsrâ, 17/105; Sebe', 34/28.

¹⁰⁵ Fussilet, 41/4.

¹⁰⁶ Meselâ bkz. Bakara, 2/119; A'râf, 7/188; Hûd, 11/2.

¹⁰⁷ Meselâ bkz. İsrâ, 17/105; Furkân, 25/56 Fetih, 48/8.

¹⁰⁸ Bakara, 2/213; Nisâ, 4/165; En'âm, 6/48; Kehf, 18/56.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, IV, 61.

¹¹⁰ Nisâ, 4/137; Tevbe, 9/3; Lokmân, 31/7; Câsiye, 45/8.

¹¹¹ Beydâvî, I, 243.

edebî bir üslup olarak değerlendirilmelidir. İbn Manzûr'un bu fiile şer olan bir işi haber verme anlamını da ilave etmiş bulunması bundan kaynaklanmış bir durum olmalıdır.

f. Tezkîr (Hatırlatmak)

Tezkîr kelimesi, *tef'îl* veznindeki *zekkara-yüzekkirü* fiilinin mastarı olup *hatırlatmak* anlamına gelmektedir.¹¹² Âyetlerden ve bu âyetlerle ilgili tefsirlerden anlaşıldığına göre tezkîr, geçmiş ve gelecekteki nimet ve musibetleri hatırlatarak insanları hakka dâvet etmektir.¹¹³ Bu bakımdan da tezkîr; vaaz,¹¹⁴ nasihât ve bir yönüyle de inzâr anlamına gelmektedir. *Zekkara-yüzekkirü* fiilinin ism-i fâili olan *müzekkir* kelimesi, sözlükte *hatırlatma ve uyarıda bulunan kimse* anlamına gelmekle birlikte, Kur'ân'da hakka dâvet amacıyla *uyarıda bulunan kimse* anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵

g. Mârûfu Emretmek ve Münkeri Yasaklamak

İslâm bilginlerince, mârûf ve münkerin terim anlamı hakkında birbirlerine oldukça yakın tanımlar yapılmıştır. Meselâ Râgıb el-İsfahânî mârûf ve münkeri şu şekilde tanımlar: "Mârûf, akıl ve dinle güzelliği *bilinen* her fiile verilen isimdir",¹¹⁶ "Münker ise, akl-ı selîm (*el-ukûlü's-sahîha*)'ın çirkinliğine hükmettiği, yahut da akılların çirkinliği ve güzelliği hususunda tereddüt ettiği yerde dinin çirkin olarak hükmettiği fiildir".¹¹⁷

Şu âyet, mârufu emretmenin, münkeri yasaklamanın hakka dâvet kapsamında olduğunu göstermektedir: "*Sizden hayra çağıran (yed'üne ile'l-hayr), mârûf (iyilik)'u emredip münker (kötülük)'den men eden bir topluluk bulunsun*".¹¹⁸ Bu âyette, bu topluluğun insanları *hayra dâvet etmeleri* istendikten sonra, onların *mârufu emretmeleri ve münkeri yasaklamaları* da istenmiştir. Bu âyette, *hayra dâvetten* sonra, *mârufu emretme ve münkeri yasaklama* şeklinde iki şeyin daha istenmiş olması, umûmî olan lafza, husûsî olan lafızların atfedilmesi kabilinden

¹¹² İsfahânî, s. 182; İbn Manzûr, IV, 308-309.

¹¹³ Meselâ bkz. Zemahşerî, II, 367; Beydâvî, I, 513.

¹¹⁴ Beydâvî, II, 432.

¹¹⁵ Gâşiye, 88/21.

¹¹⁶ İsfahânî, s. 343.

¹¹⁷ İsfahânî, s. 526. Mârûf ve münkerle ilgili diğer tanımlar için bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, tsz, II, 324; İbnü'l-Esîr, III, 216.

¹¹⁸ Âlu İmrân, 3/104. Mârufu emretmek ve münkeri yasaklama ile ilgili diğer âyetler için bkz. Âlu İmrân, 3/110, 114; Tevbe, 9/71, 112; Lokmân, 31/17.

değerlendirilmiştir.¹¹⁹ Başka bir yoruma göre ise, *hayra dâvet* bir cinstir. Bunun altında ise, *mârufu emretme* ve *münkeri yasaklamadan* ibaret olan iki tür (nev') vardır.¹²⁰ Buna göre, mârufu emretmek ve münkeri yasaklamak¹²¹ hakka yapılan dâvet iken, münkeri emredip mârufu yasaklamak¹²² bâtıla yapılan bir dâvettir.

Gazzâlî (ö.505/1111), Fıkıh ilminde daha sonraları "*hisbe ve ihtisâb*", diye isimlendirilmiş¹²³ olan *mârufu emretme* ve *münkeri nehyetmenin* beş derecesi olduğunu belirtir. Bunlar, 1.Tarif, 2. Güzel sözlerle vaaz ve nasihat, 3. Sert konuşmak, 4. Elle müdahale, 5- Zor kullanmadır.¹²⁴ Gazzalini bu açıklamasına göre, bu derecelerden ilk üçü, doğrudan doğruya hakka dâvetle ilgili bulunmaktadır.

B. Kur'ân Açısından Hak ve Bâtıl Dâvetlere Genel Bakış

Kur'ân'daki Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili kıssalardan da¹²⁵ anlaşılacağı gibi, bâtıla dâvet insanlığın var oluşuyla birlikte başlamıştır. Bâtıla ilk dâvet eden, şeytan (İblis)'dir; şeytan ise, yaptığı dâvetle kendisine cinlerden ve insanlardan¹²⁶ çok sayıda taraftar bulmuştur.¹²⁷ Şeytanın dâvetine tâbi olmak suretiyle dalâlete düşen insan ve cinler, bâtıla yaptıkları dâvetlerle başkalarını da dalâlete düşürmektedirler.¹²⁸ Cinlerin insanlara, yahut insanların insanlara, yahut da, cinlerin cinlere bâtıl şeyleri fısıldadıklarını¹²⁹ haber veren şu âyet, insanlar gibi, cinlerin de hem bâtıla dâvet ettiklerine ve hem de bu dâvete muhatap olduklarına dikkat çekmektedir: "*Aldatmak için birbirlerine cazip sözler fısıldayan cin ve insan şeytanlarını her peygambere, düşman kıldık*".¹³⁰

¹¹⁹ Beydâvî, I, 174; Âlûsî, IV, 21.

¹²⁰ Râzî, VIII, 167.

¹²¹ Tevbe, 9/71.

¹²² Tevbe, 9/67.

¹²³ Bkz. Mâverdî, Ebül-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye Fi'l-Vilâyeti'd-Diniyye*, tahkik: Hâlid Abdüllatif, Beyrut, 1410/1990, s. 391, 394; Ferrâ, Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. El-Huseyn, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, tahkik: Muhammed Hâmid, Beyrut, 1403/1983, s. 284.

¹²⁴ Gazzâlî, II, 315. Gazzâlî bir başka yerde bu dereceleri biraz daha detaylandırarak bunların sayısını dokuzaya çıkarır. (Gazzâlî, II, 329)

¹²⁵ Nisâ, 4/119; Hicr, 15/39; A'râf, 7/16-17.

¹²⁶ Cin/72/11; Nâs, 114/6.

¹²⁷ Fâtr, 35/6; Mücadele, 58/19.

¹²⁸ Mâide, 5/77; Fussilet, 41/29.

¹²⁹ Beydâvî, I, 317.

¹³⁰ En'âm, 6/112.

Şeytanın bâtila dâvet etmesine karşılık, Allah da insanları ve cinleri hakka dâvet etmiştir; ancak bu dâvet, peygamberler ve kitaplar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Hakka dâvet, başta peygamberlerin görevi¹³¹ ve gönderiliş gayesi olmakla birlikte, müminlerin de üzerine düşen en büyük görevlerden biridir.¹³² Bu görevi yerine getirenlerin değeri, bir âyette şu şekilde ifade edilir: “(İnsanları) Allah’a dâvet eden, iyi iş yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır”.¹³³

Bir âyette, Hz Muhammed tarafından cinlerin İslâm’a dâvet edildikleri, bu dâvete muhatap olan cinlerin de kendi topluluklarını İslâm’a dâvet ettikleri bildirilmektedir.¹³⁴ Bu âyetten anlaşıldığına göre, peygamberler insanlarla birlikte cinleri hakka dâvetle görevlendirilmişlerdir; yine, cinler de insanlar gibi, birbirlerini hakka dâvetle sorumludurlar.

Hakka dâvet başta tevhîd¹³⁵ olmak üzere itikadî ve amelî konuları kapsamaktadır. Bu bakımdan bütün peygamberler yaptıkları dâvetlerle ilk önce, insanları şirkten uzaklaştırmaya ve onların gönüllerine tevhîd inancını yerleştirmeye, sonra da, onları amelî ve ahlâkî konularda doğruya sevk etmeye çalışmışlardır. İnsanların; secdeye,¹³⁶ aralarındaki ihtilafların çözümünde Allah’a, Resûlü’ne¹³⁷ ve Allah’ın Kitabı’na dâvet edilmiş olmaları,¹³⁸ Hz. Şuayb’ın kavmini tevhîde çağırdıktan sonra onlardan, ticarete doğru olmaları, haksızlık etmemeleri ve böylece yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamalarını istemesi,¹³⁹ Hz. Lût’un, kavmini; cinsî suçlar, hayasızlıklar ve yol kesme gibi zulümleri terk etmeye dâvet etmesi,¹⁴⁰ hakka dâvetin sadece itikadî konulara hasredilemeyeceğini gösterir.

Allah ve Peygamber tarafından yapılan dâvete uymaları konusunda müminlere hitapta bulunulması¹⁴¹ ve yine müminlerin nitelikleri arasında, birbirlerine

¹³¹ “Onları (peygamberleri), emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık” (Enbiyâ, 21/73).

¹³² Âlu İmrân , 3/104; Tevbe, 9/122; Yûsuf, 12/108.

¹³³ Fussilet, 41/33.

¹³⁴ Ahkâf, 46/29-32; Cin, 72/1-13.

¹³⁵ Râzî, VIII, 167.

¹³⁶ Kalem, 68/43.

¹³⁷ Nûr, 24/48.

¹³⁸ Âlu İmrân, 3/23.

¹³⁹ Hûd, 11/(84-85 ve Ankebût, 29/36. Bu âyetlerde geçen **lâ ta’sev** fiili ile aynı kökten olan **el-asv** kelimesi, hakların çiğnenmesi yanında diğer fesat işleri de ifade eden bir kelimedir. Bu kelimenin; hırsızlık, yol kesme ve çapulculuk anlamlarını da kapsadığı söylenmiştir. (Bkz. Beydâvî, I, 466)

¹⁴⁰ Ankebût, 29/28-29. Benzer âyetler için bkz. Şuarâ, 26/165-166.

¹⁴¹ Enfâl, 8/24.

marûfu emretme ve münkeri yasaklamalarının sayılmış olması,¹⁴² hakka yapılan dâvetin imandan sonra da devam eden bir süreç olduğunu göstermektedir.

Hakka dâvetin asıl gayesi, insanların hidâyete ermeleri, bir başka ifadeyle kulların aydınlatılarak doğru yola iletilmeleridir. Tüm peygamberlerin ve kitapların gönderiliş gâyesi budur.¹⁴³ Hidâyetin gâyesi ise, kulların dünyevî ve uhrevî hayırları elde edip her iki dünyada da mutlu olmalarıdır. Hakka dâvetin bu gayesi, bir âyette şöyle ifade edilmiştir: *“Ey inananlar! Hayat verecek şeylere dâvet ettiği zaman Allah ve Resûlü'ne uyun”*.¹⁴⁴ Yine çeşitli âyetlerde; insanların; *cennete*,¹⁴⁵ *kurtuluşa*,¹⁴⁶ *mağfirete*,¹⁴⁷ *hayra*¹⁴⁸ dâvet edilmiş olmaları, dikkatleri hakka dâvetin gayesine çekmektedir. *Hayra dâvet* ise, dinî ve dünyevî her türlü maslahata/yarara dâvet anlamına gelmektedir.¹⁴⁹

İnsanların bazıları, kendilerine gönderilen kitaplar ve peygamberlerin yaptıkları dâvete uyarak hakkı seçmiş olmakla birlikte, bazıları da, yapılan tüm çabalara rağmen bu dâveti inatla geri çevirmişlerdir. Bu hususa dikkat çeken âyetlerin bazıları şunlardır: *“Ey Muhammed! Bizi çağırdığın şey (inanç)'e karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda ağırlık, bizimle senin aranda anlaşmamıza engel vardır; istediğini yap, biz de istediğimizi yapacağız”*,¹⁵⁰ *“Nuh dedi ki: Rabbim! Doğrusu ben, milletimi gece gündüz (imana) dâvet ettim. Fakat benim dâvetim, ancak onların kaçmalarını artırdı. Gerçekten de, günâhlarını başışlaman için onları ne zaman dâvet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, (beni görmemek için) elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe dirediler. Sonra ben, kendilerine açıktan açığa dâvette bulundum. Üstelik, onlara açıktan açığa gizliden gizliye bildirdim”*.¹⁵¹

¹⁴² Tevbe, 9/71.

¹⁴³ Meselâ bkz. Âlu İmrân, 3/4; Mâide, 5/44; 46; İbrâhîm, 14/1.

¹⁴⁴ Enfâl, 8/24.

¹⁴⁵ Bakara, 2/221. Yûnus, 10/25

¹⁴⁶ Gâfir, 40/41.

¹⁴⁷ İbrâhîm, 14/10.

¹⁴⁸ Âlu İmrân, 3/104.

¹⁴⁹ Beydâvî, I 174; Âlûsî, IV, 21.

¹⁵⁰ Fussilet, 41/5.

¹⁵¹ Nûh, 71/5-9.

Kur'ân'da, peygamberlerin, yaptıkları dâvetin karşılığını sadece Allah'tan beklemiş oldukları, bunun dışında hiçbir ücret beklemedikleri,¹⁵² üstelik, insanların dalâlette kalmalarından dolayı son derece üzüntü duymuş oldukları bildirilir. Meselâ, Resûlullah (s.a.v.)'a hitaben şöyle buyurulmaktadır: “*Bu kitaba inanmazlarsa, arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harab edeceksin*”;¹⁵³ “*Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın*”;¹⁵⁴ “*O hâlde onlar için üzülen kendini harab etme*”.¹⁵⁵ Bu durum, başta peygamberler olmak üzere, hakka dâvette bulunanların taşıdıkları iki yüce gayeye dikkat çekmektedir: Birincisi, bu görevi yerine getirerek sadece Allah'ın rızasını elde etmek, ikincisi de, Allah'ın hidâyetini insanlara ulaştırarak onların iki dünyada da mutlu olmalarına vesile olmaktır.

Kur'ân'da yer alan; *hevâsını kendisine ilâh edinen kimse*¹⁵⁶ şeklindeki ifade, bazı insanların tamamen hevâlarının kontrolü altında bulduklarına ve bu konuda en aşırı bir noktaya varıldıklarına dikkat çeker. Artık, bu tür insanlar, hak karşısında sağırlaşırlar, körleşirler;¹⁵⁷ bunun sonucu olarak da, hakka kulak tıkırlar; bu kimseler bununla da kalmayarak bâtıla yaptıkları dâvetlerle başkalarını da dalâlete sürüklerler. Kur'ân'da, hevâlarına tâbi olan ve bu yüzden de haktan ayrılan kimselerin, aynı zamanda, saptıran (*mudill*) konumunda¹⁵⁸ olmaları, onların bâtıla davet eden kimseler olmalarından ileri gelmektedir.

Bâtıla yapılan dâvetin gayesi ise, insanların doğruyu gösteren ışıktan mahrum kalmaları,¹⁵⁹ bunun sonucu olarak, her iki dünyada da bedbaht olmalarıdır.¹⁶⁰ Bu bakımdan Kur'ân'da, bâtıla yapılan dâvetin, cehenneme yapılan bir dâvet olmasına dikkat çekilir.¹⁶¹ İnsan ve cin şeytanlarının söyledikleri yaldızlı sözlerle birbirlerini bâtıla dâvet etmelerinin altında, dalâlette olanlara işlemekte oldukları suçları hoş gösterme ve bu şekilde onların suç işlemeye devam etmelerini¹⁶² ve sonuçta

¹⁵² Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164 180; Hüd, 11/51 Sâd, 38/86; En'âm, 6/90; ,25/ 57; Sebe', 34/47.

¹⁵³ Kehf, 18/6.

¹⁵⁴ Şuarâ, 26/3.

¹⁵⁵ Fâtır, 35/8.

¹⁵⁶ Furkân, 25/43; Câsiye, 45/22.

¹⁵⁷ Furkân, 25/44.

¹⁵⁸ Mâide, 5/77.

¹⁵⁹ Bakara, 2/257.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/69; Hac, 22/11.

¹⁶¹ Bakara, 2/221; Fâtır, 35/6; Lokmân, 31/21.

¹⁶² En'âm, 6/112-113.

cehenneme gitmelerini sağlama¹⁶³ gayesi olduğu haber verilir. Bâtıla yapılan bu dâvetlerin temelinde ise, düşmanlık¹⁶⁴ ve kıskançlık¹⁶⁵ gibi art niyetler bulunmaktadır.

Şu âyetlerde ise, bu iki zıt dâvetin gayelerinin mukayeseli olarak ortaya konulduğunu görülür: *“Allah cennet (dârü’s-selâm/esenlik yurdu)’e çağırır”*,¹⁶⁶ *“Şeytan şüphesiz sizin düşmanınızdır; siz de onu düşman tutun. O, kendi taraftarlarını çılgın alevli cehennem ehlinde olmaya çağırır”*,¹⁶⁷ *“İşte onlar (müşrik erkek ve kadınlar) ateşe çağırılırlar, Allah ise, izniyle cennete ve mağfirete çağırır”*,¹⁶⁸ *“Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz”*,¹⁶⁹ *“Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâguttur; onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür”*.¹⁷⁰

Kur'ân'da, bâtıla dâvette bulunan kimselerin bâtıla yaptıkları dâvetlerle başkalarına zarar verdiklerine dikkat çekilir.¹⁷¹ Nitekim, tarih boyunca yaşanan olaylardan anlaşılacağı gibi, bâtıl fikirleri ortaya atanlar, kendileriyle birlikte yaptıkları propagandalar yoluyla başkalarının da felâketlerini hazırlamışlardır.

C. Hakka ve Bâtıla Dâvetteki Metotların, Ahlâkî Değerler Açısından Mukayesesi

Dürüstlük ve adâlet ahlâkî değerlerin en temel unsurları arasında yer almaktadır. Hakka ve bâtıla dâvet metotlarının, bu ahlâkî değerlere uygunluk bakımından kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldığı görülür. Hakka dâvette; aldatma, karalama ve baskı olmadan insanların dürüst bir şekilde delillerle aydınlatılıp hür iradeleri ile hakkı kabul etmelerinin istenmesi, hakka dâvetin metotlarındaki ahlâkîliği belirleyen bir özelliktir.

Kur'ân'da bildirildiğine göre, Allah Teâlâ, dâvetinin doğruluğunu her akıl sahibinin anlayabileceği şekilde,¹⁷² delillerle isbat etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu

¹⁶³ Fâtır, 35/6.

¹⁶⁴ En'âm, 6/112; Furkân, 25/31; Fâtır, 35/6.

¹⁶⁵ Bakara, 2/109.

¹⁶⁶ Yûnus, 10/25.

¹⁶⁷ Fâtır, 35/6.

¹⁶⁸ Bakara, 2/221.

¹⁶⁹ Gâfir, 40/41.

¹⁷⁰ Bakara, 2/257.

¹⁷¹ Bu kimselerin âhîret konusunda verdikleri zararlar için bkz. A'râf, 7/38; İbrâhîm, 14/21-22; Şuârâ, 26/94-96; Ahzâb, 33/66-67, Fussilet, 41/29.

¹⁷² Bakara, 2/256.

delilerin; âyet,¹⁷³ sultân,¹⁷⁴ burhân,¹⁷⁵ beyyine¹⁷⁶ gibi isimlerle anıldığını görmekteyiz. Kur'ân'da tefekkürle ilgili çok sayıdaki âyetin de, Allah tarafından dâvet edilen şeylerin doğruluğunun aklen ispatı¹⁷⁷ maksadı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Hakka dâvetin delillerle yapılması ile ilgili şöyle buyurulmaktadır: “Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et; onlarla en güzel şekilde mücadele et”.¹⁷⁸ Râzî, bu âyette üç tür dâvet metoduna işaret edildiğini belirtmektedir. Bunlar; hikmet, öğüt (*mev'iza*) ve en güzel şekilde mücadeledir. Hikmetle kastedilen, çok kesin deliller; öğüt ile kastedilen, zannî ipuçlarıyla getirilen delillerdir. En güzel şekilde mücadele ise, doğruluğu kabul görmüş olan akfî önermelerden hareketle hasmı susturmaktır.¹⁷⁹

Bir başka âyette de şöyle buyurulmaktadır: “De ki: Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar, bilerek insanları Allah'a çağırırız”.¹⁸⁰ Tefekkürle ilgili çok sayıdaki âyetten de anlaşılacağı gibi, hakka dâvette, inanmayan kimselere, akfî deliller sunulur. Meselâ şu âyette, insanlar; Allah'ın varlığına, sonsuz kudretine imânâ dâvet edilirken, bu dâvetin doğruluğu akfî delillere dayandırılmakta ve bunlar âyetler (*âyât*) olarak isimlendirmektedir: “Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın

¹⁷³ Âyet(çoğulu:âyât), sözlükte, görünen alâmet demektir. Duyularla ilgili (mahsûsât) ve akfî (mâ'kulât) şeyler hakkında kullanılır. Görünen her şeyin hakikati görünmeyenin de zarurî hususiyetidir. Şöyle ki, idrak sahibi, görünen ve yahut görünmeyen bir özelliği kavarsa, bizzat idrak edemediğini de kavrar. Bir eseri görenin, o eserin ustasının varlığını idrak etmesi de böyledir. (İsfahânî, s. 67) Âyet, Kur'ân'da mucize ve ibret mânâlarına da kullanılmıştır. Surelerin bölümlerini oluşturan kelimeler ve cümlelere de bu isim istilâh olarak verilmiştir. Bu da âyetin mucize, ibret ve delil şeklindeki mânâlarıyla ilgilidir. Çünkü Kur'ânın âyetleri birer mucizedir. Düşünmek isteyenlere birer ibrettir. Kur'ânın içerdiği ilim ve hidâyete, Allah'ın ilim ve kudretine, Resûlü'nün doğruluğuna delildir. (Bkz. Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-Irfân Fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, tsz. I, 338-339. Âyet kelimesinin delil anlamına geldiği âyetler için meselâ bkz. Bakara, 2/164; Âlu İmrân, 3/190; A'râf, 7/73; Yûnus, 10/6.

¹⁷⁴ *Sultân* kelimesinin bir mânâsı da hüccettir. *Hüccete sultân* denmesi, hasma karşı kendisiyle güçlü duruma geçildiği ve ona hâkimiyet kurulduğu içindir. (Âlûsî, IV, 151) *Sultân* kelimesinin geçtiği âyetler için meselâ bkz. Hûd, 11/96; Mü'minûn, 23/45; Gâfir, 40/23.

¹⁷⁵ *Bürhân*, *hüccet* demektir. (Âlûsî, VI, 42) *Bürhân* kelimesinin geçtiği âyetler için meselâ bkz. Nisâ, 4/124; Kasas, 28/32.

¹⁷⁶ *Beyyine* (çoğulu:beyyînât), hakla bâtılın arasını ayıran açık delâlet mânâsına gelir. (Beydâvî, I, 303) *Beyyine* kelimesinin geçtiği âyetler için meselâ bkz. Bakara, 2/211; En'âm, 6/57, 157; A'râf, 7/73, 85, 105.

¹⁷⁷ En'âm, 6/76-78; Rûm, 30/8; Kâf, 50/6; Gâşiye, 88/17-20.

¹⁷⁸ Nahl, 16/125. Ayrıca bkz. Ankebût, 29/46.

¹⁷⁹ Râzî, XX, 138-139.

¹⁸⁰ Yûsuf, 12/108.

gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre âmâde bulutları döndürmesinde düşünen kimseler için deliller (âyet) vardır".¹⁸¹ İnananlar hakka dâvet edilirken de, onlara naklî deliller sunulur ve böylece onlar, din adına bildirilenlerin dine âit olduğu konusunda ikna edilirler.

Peygamberlerin insanları hakka dâvet ederken bazen *inzâr*, bazen *tebşîr* ve bazen de *nasihat* şeklinde metotlara¹⁸² baş vurmuşlar ve böylece insanları hakka dâvet ederken onların vicdan ve tefekkürlerine müracaat etmişlerdir. Mesela şu âyetler, bu konuda bize yeterince fikir vermektedir: Hz. Şuayb da, Meyden halkını ticarete doğru olmaları ve şirki terk etmeleri konusunda hakka dâvet etmiş ve onlara şöyle bir uyarı (*inzâr*)'da bulunmuştu: "Ey milletim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü tartıyı eksik tutmayın. Doğrusu ben sizi bolluk içinde görüyorum ve hakkınızda kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey milletim! Ölçüyü ve tartıyı tamamı tamamına yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. İnanıyorsanız, Allah'ın size bıraktığı helâl kâr sizin için daha hayırlıdır. Ben size bekçi değilim".¹⁸³ Hz. Şuayb, yaptığı bu dâveti kavminin reddetmesi¹⁸⁴ üzerine uyarısını şu şekilde sürdürmüştü: "Ey milletim! Bana karşı gelmeniz, Nûh milletine veya Hûd milletine ve yahut da Salih milletine gelen bir felaketin benzerini sakın başınıza getirmesin. Lût milleti sizden uzak değildir. Rabbinizden mağfiret dileyin; O'na tevbe edin; doğrusu Rabbim mağfiret eden ve çok severdir".¹⁸⁵

Allah'ın dâvetine konu olan her şeyin doğruluğunun delillerle ispat edilebilmesine karşılık, bâtılın esası yoktur; bu yüzden de bâtıla yapılan dâvetler bir delile dayanmaz.¹⁸⁶ Bu tür dâvetler öncelikle; insanların zan, hevâ (şehvet, haset, öfke, bencillik v.b.) ve cehalet gibi zaaflarından faydalanılarak gayr-ı ahlâkî yollar izlenilerek yapılır. Şeytanın, insanları bâtıla dâvet ederken en güçlü silahı, insanların hevâlarıdır.¹⁸⁷

¹⁸¹ Bakara, 2/164.

¹⁸² Sözü geçen metotlar ve bu metotlarla ilgili âyetler için, bkz. "Kur'ân'da Hakka Dâvet Anlamındaki Diğer İfadeler" bölümünde yer alan, *inzâr*, *tebşîr* ve *nasihat*.

¹⁸³ Hûd, 11/84-86. Benzer bir diğer âyet için bkz. Ankebût, 29/36.

¹⁸⁴ Hûd, 11/ 87-88.

¹⁸⁵ Hûd, 11/89-90; Ayrıca bkz. Hûd, 11/52; Meryem, 19/42-45; Lokmân, 31/13.

¹⁸⁶ Gâfir, 40/42.

¹⁸⁷ Başkalarının hevâsına tâbi olmanın dalâlet sebebi olduğunu bildiren âyetler bu hususla

Batıla dâvette izlenen diğer bir yol aldatmadır; bunun şekli ise, insanlara batıl görüşlerin câzip gösterilmesidir. Meselâ bir çok âyette, şeytanın insanlara bâtılı süslü gösterdiği,¹⁸⁸ insanlardan ve cinlerden olan şeytanların da birbirlerine yaldızlı/cazip sözler (zuhruf'ül-kavl) söyledikleri¹⁸⁹ ve bu yolla bâtıla dâvette buldukları bildirilir. Meselâ şu âyetlerde, bildirildiğine göre İblis, Allah'ın huzurundan kovulurken insanları, boş ümitlere, yalan arzulara ve bâtıl fikirlere imrendirerek¹⁹⁰ ve onlara zararlı olanı faydalı göstererek aldatacağını söylemişti: *“Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım”*;¹⁹¹ *“Ey Rabbim! And olsun ki beni azdırmânâ karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım”*.¹⁹²

Bâtıla dâvette bulunanlar, bâtıl görüşlerini en doğru görüş olarak sunar ve bu şekilde taraftar kazanmaya çalışırlar. Mesela bir âyette, Firavun'un, *“Ben size ancak doğru yolu gösteriyorum”*¹⁹³ dediği, bir başka âyette de şeytanın kendisini *nâsîh/öğüt veren*¹⁹⁴ olarak tanıttığı bildirilmektedir. Tefekkür gücünü kullanmayan bu insanlar, şeytan ve onun taraftarları tarafından yapılan her dâvetin peşine koşarlar;¹⁹⁵ bunun sonucu olarak da, başkalarından aldıkları, ne olduğunu bilmedikleri fikirlerin âleti olurlar ve böylece kendi felaketlerini hazırlarlar.

Bâtıla dâvetin bir başka metodu, hakkı ve hakka dâvet edenleri karalayarak insanları önce haktan uzak tutmak, sonra da onlara bâtıl inançları kolayca empoze etmektir.¹⁹⁶ Peygamberlere; şair,¹⁹⁷ deli,¹⁹⁸ büyülenmiş,¹⁹⁹ sihirbaz,²⁰⁰ yalancı;²⁰¹

örtüşmektedir (Bkz. Mâide, 5/77; En'âm, 6/36).

¹⁸⁸ En'âm, 6/43, 137; Enfâl, 8/48; Neml, 27/24; Ankebût, 39/38.

¹⁸⁹ En'âm, 6/112.

¹⁹⁰ Beydâvî, I, 238; Elmalılı, III, 1472.

¹⁹¹ Nisâ, 4/119.

¹⁹² Hicr, “15/39.

¹⁹³ Gâfir, 40/29.

¹⁹⁴ A'râf, 7/21.

¹⁹⁵ Gâfir, 40/12.

¹⁹⁶ Çağımızdaki örnekler için Bkz. Habenneke, Abdurrahman Hasen el-Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye ve Ususuhâ*, Beyrut, tsz, I, 156; Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1987, 374; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1997, 196-197, 218-219, 329-330.

¹⁹⁷ Enbiyâ, 21/5; Saffât, 37/36; Tûr, 52/30.

¹⁹⁸ Hicr, 15/6; Saffât, 37/36; Mü'minün, 23/25, 70; Şuarâ, 26/27; Sebe' 34/8.

¹⁹⁹ İsrâ, 17/47; 101; 25/8; Şuarâ, 26/153, 185.

²⁰⁰ A'râf, 7/109; Şuarâ, 26/34; Mü'min, 40/24; Duhân, 44/14.

²⁰¹ Sâd, 38/4; Mü'min, 40/24; Kamer, 54/25.

onların tebliğ ettiklerine de efsaneler,²⁰² uydurma şeyler,²⁰³ karışık rüyalar (*adgâsü ahlâm*)²⁰⁴ şeklinde yalan nitelemelerin isnad edilmiş ve onlarla alay edilmiş²⁰⁵ olması, dikkatleri bâtila dâvetin bu metoduna çekmektedir. Nitekim müşriklerin, Kur'ân'a "öncekilerin masalları" dediklerini bildiren âyetin peşine²⁰⁶ gelen şu âyet, bu iftiranın, insanları Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'den²⁰⁷ uzaklaştırma gayesinin ürünü olduğunu bildirir: "Onlar, ondan (Kur'ân/Peygamber) men ederler ve ondan uzak kaçarlar".²⁰⁸

İnkârcıların insanları, hak dâvetten uzak tutarak onlara kendi bâtil inançlarını empoze etme yolundaki metodlarını haber veren bir âyet de şudur: "İnkâr edenler: 'Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırınız dediler'.²⁰⁹ Bu âyet, müşriklerin, Kur'ân okunurken okuyucuyu şaşırtmak için gürültü yapmaları yanında, onların bir takım hurafeler ile Kur'ân'a karşı koymaları²¹⁰ yolundaki metodlarına da işaret etmektedir. Meselâ, Nadr b. Haris isimindeki müşrikin, Acemlerin kitaplarını satın aldığı ve "Eğer Muhammed sizlere Âd ve Semûd kavimleri ile ilgili olayları anlatıyorsa, ben de size, Rüstem, İsfendiyâr ve Kisrâlarla ilgili olayları anlatıyorum" dediği ve şu âyetin bu olay üzerine indiği rivâyet edilmektedir.²¹¹ "İnsanlar arasında, bir bilgisi olmadığı halde, Allah yolundan saptırmak için gerçeği boş sözlerle değişenler ve Allah yolunu alaya alanlar vardır".²¹²

Günümüzdeki yaygın ve etkin propaganda araçlarının yerini, Kur'ân'ın indiği dönemde şâirler tutuyordu; o günkü şâirlerin bâtil fikirleri sadece kendilerine has kalmıyor, şiiir yoluyla propagandasını yaptıkları bu fikirler, kendilerine taraftarlar da buluyordu. Şu âyet, o şâirlerin söylediklerinin, hakikat dışı ve yanıltıcı sözler olduğunu bildirmektedir: "Bunlar şeytanlara kulak verirler, çoğu yalancıdır. Şâirlere ancak azgınlık uyarlar. Onların her vadede dolaştıklarını ve yapmadıklarını yaptık

²⁰² Enâm, 6/25; Enfâl, 8/31, Nahl, 16/24; Mü'minûn, 23/83; Kalem, 68/15.

²⁰³ Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13; 25/4; Enbiyâ, 21/5.

²⁰⁴ Enbiyâ, 21/5.

²⁰⁵ Kehf, 18/56, 106; Lokmân, 31/6; Câsiye, 45/9, 35.

²⁰⁶ Enâm, 6/25.

²⁰⁷ Beydâvî, I, 297.

²⁰⁸ Enâm, 6/26

²⁰⁹ Fussilet, 41/26.

²¹⁰ Beydâvî, II, 352.

²¹¹ Beydâvî, II, 226.

²¹² Lokmân, 31/6.

dediklerini görmez misin?”.²¹³ Bu âyette geçen, *onların her vadide dolaşmaları* ifadesi onların, bir şeyi övdükten sonra yerdikleri, yerdikten sonra övdükleri,²¹⁴ kuruntu, hayal ve sapıklık peşinde oldukları anlamındadır.²¹⁵

Bâtıla dâvette izlenen yollardan bazıları da hakkın gizlenmesi, hakla batılın arasının ayırt edilemeyecek hâle getirilmesi, hakkın tahrif edilerek batılın hak suretinde gösterilmesi²¹⁶ şeklindeki hilelerdir. Bu yollar hakkında Kur’ân’da, *hakla bâtili karıştırmak*²¹⁷ şeklinde çok kapsamlı bir ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Hakla batılı karıştırmanın bir yolu da, hak konusunda şüphe ortaya atmak ve insanları bu konuda şüpheye düşürmektir.²¹⁸ Şu âyet, bâtila dâvet edenlerin suret-i haktan görünmek, bir başka deyimle, insafı ve dürüst oldukları imajını uyandırmak çabası içinde olduklarına dikkat çekmektedir: “*Ehl-i Kitab’tan bir grup şöyle dediler: ‘Müminlere indirilene sabahleyin inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler’.*”²¹⁹ Bu konuda müfessirlerin yaptıkları açıklamalara göre, Medine’deki Ehl-i Kitab’tan bazıları, zahiren Müslüman olacaklar, sonra da irtidât edeceklerdi. Bunun sonucunda, imanı zayıf ve bilgisi kıt olan Müslümanların kafasında, Ehl-i Kitâb’ın Hz. Muhammed’i yalanlamalarının altında bir inat ve kıskançlığın olmadığı, aksine,²²⁰ bu kimselerin, İslâm’a girince, onun noksan ve kusurlarını gördükleri ve bu yüzden eski dinlerine geri döndükleri düşüncesi belirecek²²¹ ve böylece, imanı zayıf Müslümanlar İslâm hakkında şüpheye düşeceklerdi. Bu durum, imanı zayıf bu Müslümanları dinlerinden döndürmenin yanında, İslâm’â girmeyenleri de aynı yolla İslâm’dan uzak tutmak²²² için izlenen bir taktikti.

Hz. Muhammed’in Allah katından getirdiklerinin tamamen değil de, kısmen inkâr edilmesinin de bir propaganda metodu olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre,

²¹³ Şuarâ, 26/223-226.

²¹⁴ Râzî, XXIV, 175.

²¹⁵ Âlûsî, XXIV, 175.

²¹⁶ Beydâvî, I, 165, 165.

²¹⁷ Bakara, 2/42; Âlu İmrân, 3/71.

²¹⁸ Râzî, VIII, 92, 93.

²¹⁹ Âlu İmrân, 3/72.

²²⁰ Râzî, VIII, 94.

²²¹ Taberî, İbn Cerîr, *Câmu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1415/1995, III, 424; Râzî, VIII, 94; Beydâvî, I, 165; İbn Kesîr, 352.

²²² Râzî, VIII, 94.

İslâm'a girmeyen halk, Hz. Muhammed'in getirdiklerinin çoğunun doğru olduğuna inanmaktaydı. Ehl-i Kitâb'ın Hz. Muhammed'in getirdiklerinin hepsini toptan inkâr etmeleri, onların yalancı olduklarını ortaya çıkaracaktı. Halbuki, onların Hz. Muhammed'in getirdiklerinin bazısına inanmaları ve bazısını inkâr etmeleri, onların insaf sahibi oldukları imajını uyandıracak ve böylece halk onların sözlerini kabul edecekti.²²³

Tehdit ve baskı, bâtil görüşlerin propagandası açısından izlenen gayr-ı ahlâkî bir metottur. Bu metot, aldatma ve karalamanın yeterli olmadığı durumlarda uygulanan son çaredir. Bunun da bâtil düşüncelerin propagandaları açısından iki hedefi gerçekleştirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır: Bir taraftan, baskı ve korku yoluyla hak dâvetin insanları aydınlatması engellenerek, bâtil ve zararlı fikirlerin empoze edilmeleri kolaylaşırken, diğer taraftan da insanlar, korku hipnozuna sokularak onların tefekkür gücü yok edilir ve böylece onların bâtil ve zararlı fikirleri kolayca benimsemeleri sağlanır.²²⁴ Bu bakımdan Kur'ân'da peygamberlerin ve müminlerin gördükleri baskı ve işkenceleri haber veren âyetler,²²⁵ bâtil propagandaların başvurduğu baskı ve korku metoduna dikkatlerimizi çekmektedir. Bir âyette yer alan *hakki bâtila ortadan kaldırma*²²⁶ ifadesi; bâtil propagandaların yalan,

²²³ Râzî, VIII, 94.

²²⁴ Bu husus, günümüzdeki pozitif bilimlerin verileri ışığında daha da iyi anlaşılır bir duruma gelmiştir. Anarşi ve terör ise, zorlamaya dayanan bir propaganda türü sayılabilir. Nitekim, terörist örgütlerin yaptıkları terörist faaliyetlerden *silahlı propaganda* diye söz etmeleri bunu gösterir. (Tarhan, Nevzat, **Psikolojik Savaş**, İstanbul, 2003, s. 44-45) Bunun için de toplum; devamlı tedhiş, cinayet, korku ve sabotajlar ile *korku hipnozu* denen bir duruma sokulur. Ard arda verilen *slogan* ile kitleler şaşkın hâle getirilir. Böylece sadece söyleneni yapan, hiç itiraz etmeyen, âdeta hipnotize edilmiş bir kitlenin meydana gelmesi istenir. Bu tür bir propaganda sonucu, *güdümlü bir kamuoyu* elde edilmiş olunur. *Manticide* (ruhu öldürme), beyin yıkamanın daha ileri bir şeklidir. Bunu, insanlar kendi fikrini telkin etmek suretiyle onları kullanma ve tahrip etme maksadına yönelik psikolojik müdahale metodu olarak tarif edebiliriz (Bkz. Songar, Ayhan, **Genel Olarak Terör ve Türkiye'deki Terör Olaylarının Psikiyatrik Değerlendirilmesi**, "Ulusal Arası Terörizm Sempozyumu", Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 144-147) İdeolojiler, maksatlarına ulaşabilmek için gerektiğinde zorla ikna etme yollarından biri olan *beyin yıkama* metoduna da baş vurabilirler. Bu metotla ele alınan kişide psikolojik bir tükenme hâli meydana getirilmektedir. Böylece kişinin etkilene kabiliyeti yükseltilmekte ve yargılama yeteneği yok edilmektedir. Bu durumda olan kişi, arzulanan sonuçları kolayca kabul etmektedir. (Dönmezer, **Toplumbilim**, İstanbul, 1994, s. 382).

²²⁵ Meselâ bkz. Bakara, 2/61; Âlu İmrân, 3/21, 195; En'âm, 6/34; A'râf, 6/88, 124; Tâhâ, 20/71; Şuarâ, 26/49.

²²⁶ Kehf, 18/56.

iftira şeklindeki metotları yanında, baskı ve korkuya dayalı metotlarına da işaret eden bir ifade olarak düşünülebilir.

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, hak dâvetler esnasında yapılan inzarlar, Allah'ın azap ve musibet tehditlerini içermektedir. Ancak, âyetler incelendiğinde, inzâlarla, bâtila yapılan propagandalarda kullanılan tehditler arasında hiç bir benzerliğin olmadığı görülür. Çünkü, bu ilâhî tehditler, zâlimlere karşı²²⁷ ilâhî adâletin gereği olup bu tehditlerde zulme asla yer yoktur.²²⁸ Halbuki, bâtila yapılan propagandalarda kullanılan tehditler, insanlara karşı işlenebilecek her türlü zulmü içermektedir. Öte yandan inzâr, insanların akıllarını harekete geçirip ibret almaları²²⁹ için bir metotken, bâtila propagandalarda kullanılan tehdit, insanların tefekkür gücünün yok edilerek onları, her denileni kabul eder bir hale getirme metodudur.

Bâtil inanç ve düşüncelerin baskı ve işkenceyi bir metot olarak benimsemelerine karşılık İslâm, sadece insanların hür iradeleriyle kendisini kabul etmelerini ister. Çünkü, temyiz gücüne sahip bir kimse aklını ve vicdanını, önyargılarının ve hevâsının esaretinden kurtarırsa, İslâm'a dâvete icabette zorlanmayacaktır. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilir: *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır"*.²³⁰ İslâm'ı kabulün, bir kalp ve irade işi olduğunu bildiren âyetlerden birkaçı da şunlardır: *"Ve de ki: Hak, Rabbinizeddir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin"*,²³¹ *"O hâlde Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde zorba değilsin"*,²³² *"Hayır! Şüphesiz bunlar (âyetler) öğüttür. Dileyen ondan (Kur'an'dan) öğüt alır"*.²³³

SONUÇ

İslâm, ilk peygamberden itibaren vahiy ekseninde yapılan tüm dâvetlerin genel adı olmuştur. Daha önceki peygamberler ve semâvî kitaplar arıcılığı ile, belirli dönemlerdeki belirli toplumlara yapılan bu dâvet, Hz. Muhammed (sav.)'den itibâren

²²⁷ İbrâhîm, 4/13; Hac, 22/45.

²²⁸ Meselâ bkz. Âlu İmrân, 2/182; Enfâl, 8/51; Hac, 22/10; Ankebût, 29/38.

²²⁹ Meselâ bkz. Âlu İmrân, 3/137; Rûm, 30/9; Gâfir, 40/21, 82; Zuhruf, 43/25.

²³⁰ Bakara, 2/256.

²³¹ Kehf, 18/29.

²³² Gâşiye, 88/21-22.

²³³ Abese, 80/11-12.

tüm insanlığa ve tüm zamanlara yönelik evrensel bir mâhiyet kazanmıştır; Kur'ân ise, bu dâvetin temel kaynağıdır.

Tarih boyunca hep var olan bâtil inanç ve düşüncelerin, çağımızda da çeşitli şekillerde varlıklarını sürdürmekte oldukları ve geçmiş asırlarda kullanılan aldatma, karalama, zorlama ve korkutma gibi metotları geliştirerek kullandıkları görülmektedir. Çağımızda ise, çeşitli isimlerle ortaya çıkan çok sayıdaki zararlı ve sapık akımların, yapılan propagandalar aracılığı ile geniş kitleler üzerinde son derece etkili olduğu bilinen bir durumdur. Çağımızdaki propagandalarda uygulanan gelişmiş metotlar, bu zararlı ve sapık düşüncelerin kitleler arasında yayılmasında önemli bir etkendir.

Batıla yapılan dâvetler; mal, mevki, iktidar hırsı, öfke ve düşmanlık gibi zararlı amaçları gerçekleştirme uğruna yapılmakta ve bu gâyelere ulaştıracak her yol meşru sayılmaktadır. Sonuçta, bu tür dâvetler, insanların felâketlerini hazırlanmaktadır. Buna karşılık, hakka yapılan dâvetlerle, insanlar, bu tehlikelere karşı uyarılmakta ve onlara, iki dünyada mutlu olmalarının yolları gösterilmektedir. O halde çağımızda, insanların zararlı ve sapık düşüncelerin tehlikelerinden korunmaları yolunda yapılacak hakka dâvet çabaları ve bu konuda Kur'ân'ın esas alınması son derece büyük önem arz etmektedir.

Hakka ve bâtila yapılan dâvetlerin temel özellikleri, tarih boyunca hiç değişmemiştir. Bu yüzden, Kur'ân'ın hakka ve batıla dâvet konusunda bildirdikleri, sadece tarihî dönemlerle ilgili bilgiler olarak değil, gelecek çağlara da yönelik uyarıcı mesajlar olarak değerlendirilmelidir. Buna göre insan, sürekli hakkı araştırma çabası içinde olmalı ve câzip sloganlarla yapılan her çağırının arkasına takılmamalıdır.